

**MTA Law Working Papers
2023/13**

**A jogállam legitimitása – Vázlat a közjogi vita
jogszociológiai elemzéséhez**

Szentes Ágota

ISSN 2064-4515

http://jog.tk.mta.hu/mta_lwp

*Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiválósági Kutatóhely
HUN-REN Centre for Social Sciences – MTA Centre of Excellence*

Szentes Ágota

A jogállam legitimitása – Vázlat a közjogi vita jogszociológiai elemzéséhez

„A viták ideje lejárt” – a 2018. évi választások előtt ezzel a mondattal tette egyértelművé az addig is nyilvánvaló antidemokratikus tendenciákat a miniszterelnök sajtófőnöke.¹ Szerencsére ezt sem a laikus, sem a szakmai közönség nem tekintette irányadónak, és a 2022. évi választások előtt a politikai közösség addigi talán legfontosabb vitája bontakozott ki a jogállami helyreállítás lehetőségeiről. Jelen sorok írója két cikkel és egy helyreállítási programmal maga is részt vett a diskurzusban, a készülő elemzés célja azonban nem a saját álláspont melletti érvelés, hanem egy sok szempontból egyedülálló és az adott politikai pillanaton messze túlmutató jelentőségű vita átfogó bemutatása, tanulságainak összefoglalása.

Hogy miért érdemes újból elővenni és részletesen elemezni egy már aktuálisát veszett probléma megoldási javaslatait, arra nemcsak a vita tétje – az alkotmányosság helyreállítása – szolgálhat indokul, hanem a részvétel különleges dinamikája, a laikusok és a tudományos közösség egyöntetű és gyors bevonódása, az, hogy a rendszerváltás rövid időszaka után úgy tűnt, ismét közügy lett az ország sorsa. Bár egyet kell érteni azokkal a kritikákkal, amelyek szerint a vitában résztvevők néha elbeszéltek egymás mellett, vagy kifejtetlenül, illetve téves értelmezések alapján vetették el egymás álláspontját, az írások többségében mégis az egymásra figyelés, az egymástól és a helyzetből való folyamatos tanulás, a közös célra irányuló legjobb szándékok összpontosulásának ritka alkalmá tükröződik. A feladat legnagyobb kihívása az volt, hogy támpontul szolgáló analógiák és tapasztalatok nélkül kellett megoldást találni, voltaképpen egy törvényesen beágyazott jogtalanságot kellett jogászai eszközökkel kezelni. Magát a feladatot is meg kellett tanulnunk értelmezni. A visszatekintés tehát ennek a diskurzusnak a dinamikáját és ezzel összefüggésben egy még sosem vizsgált motívumot is fel kíván tárni: hogy hogyan „vette használatba” a hazai jogászság a jogállam fogalmát. Sajó András a vitára kissé messzebről rátekintve a jogállam jelentésének rugalmasságáról és a fogalom körüli szellemi munkálkodásról,² Fleck Zoltán Polányi nyomán a kifejezés értelmes használatának feltételeiről, a jogállam – és a demokrácia – fogalmának heurisztikus újraértelmezéséről beszélt. Utóbbi megközelítés jelentősége abban áll, hogy „[a] cselekvés változtatja meg a gondolkodás-, látás- és érzékelésmódunkat, egyszerűen ráhangolódunk. [...] A hétköznapi érintkezés, kommunikáció, intézményes gyakorlatok folyamatai nem termelik ki e fogalmak jelentésárnnyalatait. Használatuk ezért minden következmény nélkül járhat azzal, hogy nem igaz, illetve értelmetlen állításokat fogalmazznak meg. [...] A használat során e fogalmakat fokális (központi) észlelésünkbe vonjuk, vagyis azokat a feltételeket elemezzük, amelyek mellett helyesen használhatóak. [...] Ennek az intenciónak megfelelően vettük használatba a demokrácia és jogállam fogalmát egy olyan nehéz helyzetben, amelyet a legalista autokrácia lebontásaként értelmeztünk.”³ És a jogtudomány képviselőin kívül ezt tették gyakorló jogászok és számos más szakterület képviselői, politikusok, sőt laikusok is, akik növekvő elköteleződéssel követték nyomon a vitát. Közösén értelmeztük és tanultuk újra politikai közösségünk alapvető elveit.

A helyreállítás kérdésének van még egy nyilvánvaló aspektusa, amely miatt érdemes a figyelemre: a kiváltó probléma változatlanul fennáll, a kérdés tehát valójában mindaddig aktuális marad, amíg meg nem oldódik. A jogállamiság rendszerszintű sérelme a hazai és

¹ <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2018/02/28/a-vitak-ideje-lejart-ez-a-valasztok-dontesenek-az-ideje/>

² SAJÓ András: „A jogállamiság helyreállítása” *Fundamentum* 2022/1–2. 36.

³ FLECK Zoltán et al.: *A jogállam helyreállításának kísérlete* (Budapest: Oriold és Társai 2023) 13–15.

európai helyzetértékelések állandó tárgya, az uniós támogatások visszatartása és a felsőoktatási-kutatási együttműködések felmondása folytán pedig konkrét gazdasági és politikai hátrányt is jelent Magyarország számára. A vita emellett a jogelméleti, politológiai, szociológiai, filozófiai hozzájárulások révén óriási tudásanyagot halmozott fel mind a kiinduló helyzet értékelését, mind a szóba jöhető megoldások előnyeire-hátrányait és elvi megalapozásait illetően. E tudásvagyon különös értékét a klasszikus és újabb elméletek e konkrét helyzetre alkalmazása adja, amit koherens rendszerbe foglalva érdemes lenne az egyetemi oktatás részévé is tenni. Régi hiányossága például a jogászképzésnek, hogy csak a jogszabályok alkalmazására, illetve a fennálló rendszer keretein belüli, rendes jogalkotásra készíti fel a jövő jogászokat, a rendkívüli helyzetekre, az esetleg szükségessé váló rendszerváltásokra nem. Egy ilyen tranzitológiai diszciplína közös tudást adhatna arról a szempontrendszerrel, amelynek alapján a jogászok, politológusok és egyéb érintett szakemberek könnyen szót érthetnének a jogi és/vagy politikai rendszer korrekciójának szükségességét, az annak alapjául szolgáló igazolási érveket, a prioritásokat, a lehetséges politikai-társadalmi következmények értékelését, a kockázatok kezelését, a dogmatikai lehetőségeket és a mindezek során szem előtt tartandó alapelveket illetően. A közjogi vita látványosan rávilágított arra, hogy ilyen tudás hiányában az alkotmányos intézményrendszer működésével kapcsolatos kétségek pusztán felvethetősége is megkérdőjeleződik, rosszabb esetben alkotmányos puccsként értelmeződik, mert a mai jogi kultúrában bizonytalan az efféle érvelések státusza.⁴ Korábban magától értetődő volt az alkotmányos berendezkedésre vonatkozó viták legitimitása, Karl Popper például a nyitott társadalom kezdeteit az antik korban akkorra teszi, amikor a politikai gondolkodás, a „legjobb államforma” utáni kutatás leveti tabu jellegét, és „egyre jobban hasonlít egy racionálisan megvitatható problémára”. Az újabb korok tapasztalatai birtokában hozzáteszi, hogy „[a] totalitarizmus természetesen semmilyen kritikát nem tart építő jellegűnek, mivel egy ilyen hatalom kritikája magának a hatalomnak az elvét támadja meg.”⁵ Mai szemmel az előbbieket miatta meglepőnek tűnhet, hogy Bibó István még tanította az egyetemen a forradalmi átmenet szabályait: a fennmaradt óravázlatok tanúsága szerint például a parlamenti játékszabályokhoz utolsó pillanatig való görcsös ragaszkodást „balekságnak” tartotta, erre a weimari köztársaság bukását hozta fel intő példaként. Másrészt viszont arra is felhívta a figyelmet, hogy „[a] demokrácia játékszabályait tiszteletben kell tartani. Az átnevelésig meg kell mondani, hogy felfüggesztjük a demokratikus játékszabályokat, közölni kell a veszélyeket, hazudni nem szabad.” Több szempontból foglalkozott az átmenet legitimitási kérdéseivel is, így például azzal, hogy „a legitim államforma csak a nép hitében gyökerezhet”, emellett viszont követelményként állította azt is, hogy „[a]z alapelveknek szoros összefüggésben kell lenniük a közjogi felépítéssel. A közjogi formáinak meg kell [felelniük] a valóságos helyzetnek. A közjogban nem lehet csalni!”⁶ A felsőoktatás mellett a fenti ismereteket a társadalom egészének tudásává is kellene tenni, hogy erre épülhessen rá az a jogállami kultúra, amely képes megkérdőjelezni az antidemokratikus, jogállamtagadó doxákat, és képes kijelölni e megkérdőjelezés határait is: alkotmányos kihívások idején megtalálni az idealizmus és a realizmus egyensúlyát.

A közjogi vita tehát elsősorban a 2010 után berendezkedett autokratikus rendszerből a jogállamiságba való visszatérés lehetőségével foglalkozott, de számos írás csatolta ehhez egy majdani új alkotmány létrehozásának kérdéseit is, hiszen valójában szorosan összefügg a kettő. A diskurzus nem volt egységes már a kiinduló közjogi állapot megítélésében sem, mint ahogy

⁴ https://hvg.hu/itthon/20211215_kuria_ugyeszseg_alkotmanybirosag_ellenzek_aggodas.

⁵ KARL POPPER: „A nyitott társadalom és ellenségei” in *A nyitott társadalom és ellenségei* (Budapest: Balassi 2001) 171., 186.

⁶ SZENTPÉTERI István: „Bibó István speciális kollégiumai” in DÉNES Iván Zoltán (szerk.): *Bibó István összegyűjtött írásai 3.* (Budapest: Kalligram 2020) 525., 529. Mintha éppen erre a „csalásra” vonatkozó intelmet választolna Sajó András *Ruling by Cheating* c. könyvének címe.

eltértek a nézőpontok a jogállamiság rendszerszintű sérelmét, az „alkotmányozó pillanatot”, azaz a helyreállítás szükségességét és terjedelmét illetően is, a megoldási javaslatok elvi és dogmatikai széttartása pedig természetesen következett mindezekből. A vita szempontjait gazdagította a kapcsolódó politológiai, szociológiai, jogtörténeti és morálfilozófiai kérdések tárgyalása, sőt egy bizonyos ponton túl nyilvánvalóvá vált, hogy a jogállamiság helyreállítási feltételeinek problémájában megkerülhetetlen az interdiszciplinaritás. A kölcsönös reflexiók nyomán pedig finomodtak az érvek, tisztázódtak félreértések – keletkeztek újak –, és a végére tisztábban láttunk a szakmai álláspontok sűrűjében. A vita végét a 2022. évi választás hozta el, addig a helyreállítási javaslatokat illetően azonban még nem alakult ki olyan közös álláspont, amelyet a jogászok és más szakmai közösségek egyértelműen támogattak volna. Mindezekkel együtt a vita három évében az egyedi helyzet specialitásaira építő, rezponzív javaslatok és tanulságos felvetések születtek, talán nemzetközileg is hasznosítható érvényességgel.

A használt érvek számbavételére, illetve a dogmatikai-intézményi javaslatok összegző áttekintésére több résztvevő részéről már menet közben is sor került, így a most folyamatban lévő elemzés előzményének tekinthetők Rózsa Péter György és Szentpéteri Nagy Richard, Kazai Viktor, Kis János, Pap András László és az EKINT rendszerező igényű cikkei. Természetesen a vita valamennyi résztvevője adott több-kevesebb áttekintést az előttük megszólalók felvetéseiről, azonban a fenti szerzők összefoglalásai törekedtek kifejezetten az addig megjelent álláspontok explicit szempontok szerinti, teljeskörű bemutatására. A Rózsa–Szentpéteri szerzőpáros az alkotmányozási vitáról szóló cikksorozatának első és második részében⁷ a részletesebben kifejtett hozzászólásokat tekintette át érdemi tartalmuk összefoglalásával, bemutatva az egymáshoz való viszonyukat is, majd a megoldási javaslatokat, illetve kritikákat ismertette az alapul szolgáló értékelések és érvek szerinti rendszerben. Így csoportosítási szempont volt egyrészt, hogy „az Alaptörvény – vagy az Alaptörvény és a kétharmados törvények – egyszerű többséggel történő megváltoztatását (akár törvénnyel, akár határozattal) az egyes szerzők vagy kívánatosnak, de lehetetlennek, vagy nem kívánatosnak és amúgy is lehetetlennek, vagy egyaránt kívánatosnak és lehetségesnek is tartják”-e. Másrészt a szerzők azokat az elvi állásfoglalásokat vették számba, amelyek további innovációkat nem, csak az egyszerű többségű megoldási javaslatokhoz való viszonyukat rögzítették különféle érvek mentén. A cikk emellett értékelte az Alaptörvény érvényességére vonatkozó fejtegetéseket és az ebből következő alkotmányozási javaslatokat vagy azok hiányát is. Kazai Viktor két cikkének⁸ érdeme, hogy nemcsak a vitában előadottak tartalmi elemzéséhez adott koherens szempontrendszert, hanem felhívta a figyelmet a szakmai diskurzust nehezítő módszertani hibákra, illetve a kérdések eldöntéséhez hiányzó vizsgálatokra (a feles mozgástér akkurátus feltárására, a releváns történelmi-politikai analógiák megtalálására stb.) is.⁹ A diskurzust a következő szerkezetben vizsgálta: az elemzés fő viszonyítási pontjai a rendszerváltás szükségessége, az egyszerű többségű alkotmányozás lehetősége, valamint a megvalósítás módja voltak. Az első kérdésen belül tovább bontotta a megszólalásokat aszerint, hogy a rendszerváltás szükségességét a kormányozhatóság hiányára és/vagy az autoriter rendszerrel való elvi szakításra alapozzák-e. A – félrevezető megnevezésű,

⁷ RÓZSA Péter György – SZENTPÉTERI NAGY Richard: „Kiutak az Alaptörvényből” *Élet és Irodalom* 2021. augusztus 13., <https://www.es.hu/cikk/2021-08-13/rozs-a-peter-gyorgy-szentpeteri-nagy-richard/az-alkotmanyozas-utjai.html>. RÓZSA Péter György – SZENTPÉTERI NAGY Richard: „Az Alaptörvény zsákutcái” *Élet és Irodalom* 2021. szeptember 10., <https://www.es.hu/cikk/2021-09-10/rozs-a-peter-gyorgy-szentpeteri-nagy-richard/az-alkotmanyozas-utjai.html>.

⁸ KAZAI Viktor: „A rendszerváltás forгатókönyvei” (Mérce, 2021. november 19.), <https://merce.hu/2021/11/19/a-rendszervaltas-forगतokonyvei/>, és lényegében megegyező tartalommal angolul: „Restoring the Rule of Law in Hungary” (Osservatorio Sulle Fonti, 2021/3) <https://www.osservatoriosullefonti.it/archivi/archivio-saggi/fascicoli/3-2021/1675-restoring-the-rule-of-law-in-hungary-an-overview-of-the-possible-scenarios>.

⁹ Az ellenzéki összefogás közjogi programjának kidolgozásával megbízott munkacsoport munkájának menetrendje mindenben visszaigazolta a Kazai Viktor által javasolt munkamódszer indoklását.

de a vita egyes résztvevőinek szóhasználatát valóban követő – egyszerű többségű alkotmányozás lehetőségéről szólva Kazai az elvi igazolásokon belül az eljárási alkotmányellenesség, a hatalom kizárólagos birtoklásába ütközés, az igazságtalan jog nem követendő volta, az alkotmányozás rendszerváltó eszközkénti használata és a népi felhatalmazottság érvei köré csoportosította a megszólalókat. Az „egyszerű többségű alkotmányozás” gyakorlati megítélésében csak a káosz lehetősége merült fel szempontként. A megvalósítás módjait illetően Kazai az Alaptörvény érvénytelenítését, a kétlépcsős alkotmányozást, illetve az egész alkotmányozás újragondolását nevesítette a vizsgált cikkek alapján. Mivel az áttekintés során valamennyi ponton belül azonosította a fő áramlatok képviselőit, láthatóvá vált, hogy a szembenálló vélemények nem képeznek állandó csoportokat, egyes részkérdésekben a más kérdésekben egyet nem értők kerülhetnek közös platformra. Az EKINT elemzése¹⁰ a „legalisták” és a „forradalmi alkotmányozók” érveit – talán egyfajta logikai sorrendiség alapján – a következő csoportokba rendezte: fogalmi kavalkád (legitimitás, legalitás, érvényesség); problémák (a hatalom kizárólagos birtoklása, semmisségi törvény, egyéb problémák); pozitív és negatív alkotmányozás; a küzdelem színterei (kormányzati hatalom, a fizikai és virtuális köztér, Orbán mélyállama, Európai Unió); az Alaptörvény hatályban maradásának esete; nyitott demokratikus folyamat, népszuverenitás; a nép színe előtti alkotmányozás, kerekasztal, két népszavazásos eljárás; elszámoltatás. A dogmatikai javaslatok és elvi megfontolások legmélyebb elemzését Kis János adta,¹¹ aki az eredeti szándékok szerint értelmezett álláspontok számbavételén túl a szembenálló előfeltevések – a legitimista, illetve legalista kiindulópontok és következtetések – egymásra vonatkoztatásával és a lehetséges feloldásukra tett javaslatokkal teremtett tiszta helyzetet a vita hatékony folytatásához, illetve egy mindenki számára élhető kompromisszum kidolgozásához.¹² Kis János nem elégedett meg azzal, hogy az igazolási érveket a feltételezett közös tudásunkra hagyatkozva tekintse ismert tartalmúnak, azoknak meggyőző jogelméleti és dogmatikai megalapozásait adta, és ekként állította őket szembe egymással. Az így kidolgozott, legjobb formájukban értelmezett versengő álláspontok alapján azonosította a ténylegesen szembenálló érveket, és tett javaslatot összeegyeztetésükre, minden ponton reflektálva a valamely oldalról logikusan várható ellenvetésekre. Pap András László cikke¹³ a vitában megjelenő érveket szintén egy általa felállított osztályozás szerint vette számba, a közjogi vita három dimenzióját különítve el: elméleti-morális, politikai, valamint alkotmányjogi-eljárásjogi. Az elsőbe az egyszerű többségű jogalkotással (alkotmányozással) kapcsolatos vélemények absztrakt jogelméleti és kevés konkrét tételes jogi kifejtései tartoztak, a második dimenziót a helyreállítási javaslatok politikai következményeiről szóló nézetek alkották, a harmadik dimenzió az eljárási, technikai javaslatoké, ezekből volt a legkevesebb. A fenti összegzések után a szerzők természetesen saját értékelésüket, illetve javaslataikat is elővezették.

A fenti elemzési koncepciókhoz három rövid megjegyzés kívánkozik. Az álláspontok helyes értékeléséhez nemcsak az elvi megalapozásokra és a gyakorlati következményekre vonatkozó érveket kell különválasztani, hanem a jogállami helyreállításra és a későbbi alkotmányozásra vonatkozókat is – jórészt ez utóbbinak az elmulasztásából fakadt a vita többszöri félremenetele. A második megjegyzés voltaképpen egy, a vita jellegéből fakadóan

¹⁰ Eötvös Károly Intézet: „Az alkotmányozási vitáról” 2022. január 21., https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwivxMT964OAAxXzgf0HHX7wDoIQFnoECA0QAQ&url=http%3A%2F%2Fekint.org%2Flib%2Fdocuments%2F1642764990-EKINT_Az_alkotmanyozasi_vitarol_elemzes.pdf&usq=AOvVaw3Q8rH3XgKrzOHivq25F0wA&opi=89978.

¹¹ Kis János: „A keskeny ösvény” *Fundamentum* 2022/1–2. 95–113.

¹² Kis János írását az ellenzéki összefogás közjogi programjának kidolgozásával megbízott munkacsoport a szerző jóvoltából hónapokkal a *Fundamentum*-beli megjelenés előtt megismerhette, így annak számos meglátását és megoldását beépíthette a végleges javaslatába. Az eredetileg tisztán legitimista és erősen realista álláspontot így sikerült összeegyeztetni a legalitás és a politikai megoldások szempontjaival.

¹³ PAP András László: „A lehetőségek kényszere, a kényszer lehetőségei” *Fundamentum* 2022/1–2. 146–152.

nem igazán felróható, de érzékelhető hiányosságra vonatkozik: a résztvevők mind a saját álláspontjuk alátámasztásában, mind a mások álláspontjának kritikájában megmaradtak a jogi-jogfilozófiai, esetleg politológiai igazolások szintjén. Elismerve, hogy sokszor sem idő, sem terjedelem nem volt az érvek mögöttes tartalmainak felmutatására – ezek talán nem is mindig tudatosultak az érvelőkben –, mégis javasolható egyfajta rendszertipológiáktól és jogi technikáktól eloldott (morál)filozófiai megalapozás a különböző alkotmányos alapelvek alátámasztására. Ennek szükségességét jelezte például Tóth Gábor Attila azon megállapítása, amely szerint a legitimitás három összetevője (normatív, empirikus, eljárási) valójában egyenrangú, nincs köbe vésvé az eljárási legitimitás abszolút elsőbbsége. Ebből viszont az következik, hogy valamiféle metaelvre is szükségünk van ahhoz, hogy az adott kontextusban priorizálni tudjuk az egymással ütköző követelményeket. Tóth cikkének utolsó mondata azt sugallja, hogy ő ezt a magasabb elvet a szabadság, egyenlőség és igazságosság ideálja felé törekvésben azonosítja,¹⁴ azaz vélhetően azt az eljárási, intézményi stb. megoldást tekinti követendőnek, amely e célokat mozdtja elő. Hasonló alapállás olvasható ki Sajó András tanulmányából is, amely szerint „[a] jogállami követelmények versenyeznek: a joguralom eltérő körülmények közt eltérő megoldásokat enged meg. A különböző versengő elvek és szabályok közt mindenkor az felel meg a jogállamiság-ideálnak, amelyik az önkényt az adott helyzetben inkább mérsékli.”¹⁵ Ezek világosan megfogalmazott metaelvek, még ha konkrét helyzetbeli alkalmazásuk további ontológiai kérdéseket vethet is fel. De e végső értékek tisztázása nélkül álláspontom szerint könnyen félrecsúszhat az elérésük módjáról és technikáiról szóló vita. Harmadik megjegyzésem részben kapcsolódik az előzőhöz, és szintén a vita által szűkre szabott keretek kitégítése mellett érvel, általánosabb jelleggel. Az álláspontok értelmezése, egymás valódi megértése ugyanis nehezebb az alapul fekvő jogállami képzetek és azonosított kockázatok, a jogi és politikai mező viszonyára vonatkozó elképzelések, az egész problémakörrel kapcsolatos axiológiai és affektív viszonyulások, kulturális aspektusok ismerete nélkül. Így a koncepciók elemzését érdemesnek tűnik kiegészíteni azok jogszociológiai, elsősorban kulturalista vizsgálatával is.

A fenti megfontolások alapján alakítottam ki a saját elemzésem szempontjait és módszereit, amelyeket a következőkben röviden igyekszem bemutatni. Céлом a közjogi vita lehető legátfogóbb feldolgozása, hogy annak értékei és tanulságai ne vesszenek el. További nyereség, ha az álláspontokat sikerül közös elméleti keretbe terehni, ami az esetleges jövőbeli hasonló viták lefolytatását is eredményesebbé teheti. Nem tekintetem a demokratikus diskurzus résztvevőinek azokat a – jellemzően hatalmi pozícióból – megszólalókat, akiknek a kiindulópontja nem hozható közös nevezőre a jogállami helyreállítás vitájának alapjával, azaz a jogállam rendszerszintű sérelmének bekövetkeztében való egyetértéssel, illetve azokat sem, akik részéről az érvelést helyettesítő, hol burkolt, hol nyílt fenyegetések „kategóriahibaként” kizárták a valódi vitát.

1. Ontológiai alapok

A jogállam helyreállításáról szóló diskurzus elemzése nehezen képzelhető el annak tisztázása nélkül, mit is értünk jogállamon, annak milyen lehetséges értelmezései és ebből fakadó követelményei vannak, mi a jogállamiság viszonya a demokráciához, és hogyan kapcsolódnak mindezekhez a legalitás, legitimitás fogalmai. E fogalmi alapokon helyezhetők el az egyes álláspontok, és a vitázók által e fogalmaknak tulajdonított jelentés tükrében vizsgálhatók a választott jogállamfelfogáshoz és helyreállítási javaslatához kapcsolódó érvek. Így például ugyanaz az eljárás a különböző jelentések kontextusában lehet jogállami helyreállítás,

¹⁴ TÓTH Gábor Attila: „Autokráciából demokráciába” *Fundamentum* 2022/1–2. 16., 19.

¹⁵ SAJÓ András: „A Jogállamiság helyreállítása” *Fundamentum* 2022/1–2. 38.

forradalom vagy államcsíny is. Amíg nem világos, hogy ezek a megnevezések milyen mögöttes elméleti alapokon állnak, nehéz az ezekkel operáló érveléseket precízen összevetni (a vitában pedig objektíven értékelni). Például az, hogy a „jogállami forradalom” kifejezés az alkotmánybírói vagy más történelmi, irodalmi hagyományra utal-e, esetleg a megszólaló saját – kifejtett vagy kifejtetlen – egyedi értelemadását tükrözi, és mindez a jogállamiság melyik dimenziójának (alkotmányjogi, jogszociológiai, jogfilozófiai, politikai stb.) melyik jelentéséhez (a formális–tartalmi spektrum melyik pontjához és annak mely konkrét összetevőjéhez) társul, alapvetően határozza meg, hogy az egyik álláspont alátámasztására felhozott érvek mennyiben állnak ténylegesen vagy csak látszólag ellentétben az ellenkező álláspontot alátámasztó fogalmi utalásokkal és legfőképpen e fogalmak immanens értéktételezéseiével. A legitimitás kategóriájára ugyanez áll, ez esetben is egy gazdag és sokféle – jogdogmatikai, jogfilozófiai, szociológiai – dimenzióban jelentéssel bíró fogalomról van szó, az ezen jelentésekhez kapcsolódó, alapvetően eltérő logikai következményekkel.

2. Episztemológiai megfontolások

A fenti jelentések, illetve a tisztázásra nem szoruló, de a diskurzusban kulcsszerepet játszó egyéb fogalmak, vélekedések, beállítódások és cselekvési stratégiák viszonylag könnyen azonosíthatók, ha azok explicit módon megjelennek a szövegekben, vagy megbízható módon kikövetkeztethetők az érvelésből. A vita közéleti jellegéből és jellemzően publicisztikai stílusából fakadóan azonban nem mindig volt következetes sem a fogalomhasználat, sem az érvelés, ezért az álláspontok lehető legpontosabb rekonstrukciójához a szoros olvasat mellett a tágabb kontextuális vizsgálat (ugyanazon szereplő más megszólalásaival vagy az érvelése alapjául szolgáló forrásokkal való összevetés, a cáfolt álláspont értelméből következtetés a valószínű állításra stb.) sem mellőzhető. Talán ez volt az a hiányosság, amelyből a vitában a legtöbb félreértés és – szalmabábok ellen hadakozva – felesleges intellektuális erőfeszítés fakadt. Ilyen kiélezett helyzetben még nagyobb jelentősége van annak, amit John Stuart Mill „a nyilvános vita valódi erkölcsének” nevezett, és amely szerint az embereknek „megérdemelt tisztelettel kellene övezniük mindazokat – álláspontjuktól függetlenül –, akik elég higgadtak és becsületesek ahhoz, hogy azt tulajdonítsák ellenfelüknek, amit az valóban állít, nem túlozva el semmit, hogy a hitelét rontsák, s nem hallgatva el semmit, amit az saját érdekében mond vagy mondhatna.”¹⁶

3. Módszertani következmények

A szakmai és közéleti fórumokon folyó vita jellegéből fakadóan adják magukat a diskurzuselemzés fentebb már érintett klasszikus módszerei. Az említett szövegalkotási-értelmezési kihívások miatt a narratívák feltárása során egyaránt szükség van a pozitivistá és az interpretatív megközelítésre. Az előbbi egyfajta magyarázatkereső attitűd, amely a jelenségek valóság-hű értelmének feltárására törekszik, az utóbbi a megértést helyezi előtérbe, amely a közös társadalmi jelentések egyéni konstrukcióit tárja fel. E két megközelítés együttes alkalmazása vezethet az egyes álláspontok teljes megértéséhez például olyan esetekben, amikor a beszélő a megegyezéssel ténybeli alaptól eltérve vagy a közkeletű használatától eltérően alkalmazott kategóriákat használva fejt ki mondanivalóját. Ilyenkor a szöveg elsődleges jelentésének alapulvétele félrevezető lenne, fel kell tárni a beszélő saját valóságát is. Tipikusan ilyen megközelítést igényelnek például azok az érvelések, amelyek a „feles mozgástér” által biztosított lehetőségek téves feltételezésére alapították a helyreállítás más módozatainak elutasítását. A vita során az e körben gyakran hivatkozott tételes jogi rendelkezéseket áttekinthet

¹⁶ John Stuart MILL: *A szabadságról* (Budapest: Helikon 2020) 93.

világossá vált, hogy a visszatérően hivatkozott, egyszerű többséggel meghozható intézkedések egy része valójában minősített többséget igényel, emellett más, az érvelők részéről figyelmen kívül hagyott minősített többséghez kötött rendelkezések bármilyen – egyszerű vagy minősített többségű – jogalkotási aktus kivitelezését illuzórikussá tehetik a jogalkotási eljárásban vétőpontot jelentő tartalmuk miatt. Mivel e rendelkezések és következményeik pontos beazonosítása a feles mozgásterre való hivatkozások első megjelenésekor még nem állt rendelkezésre, az ezzel érvelő álláspontokat a megszólalók ezen „hamis tudatának” figyelembe vételével kell értékelni. Ez természetesen nem zárja ki, hogy a feles mozgáster pontos terjedelmének ismeretében is ugyanazt az álláspontot fogalmazták volna meg, számos példa van arra, hogy különböző indokok alapján ezen belül is megvalósíthatónak látták az átmenet valamely módját. De az interpretatív megközelítés létjogosultságát támasztja alá az az ellenkező példa, amikor éppen az egyszerű többségű jogalkotás korlátaival való szembesülés változtatta meg a vita valamely résztvevőjének a lehetséges megoldásokra vonatkozó álláspontját.

Az elemzendő szövegek kiválasztásában elméleti és pragmatikus megfontolások egyaránt szerepet játszottak. Az időtávot egyrésztől Elek Istvánnak a – Vörös Imre korábbi megállapításait felelevenítő – 2019. február 22-én megjelent cikke,¹⁷ másrésztől a kérdést lezáró 2022. évi választások napja, 2022. április 3. határozta be. Bár kívül esnek ezen az intervallumon, a vita kiindulási pontját jelentő volta miatt a vizsgált szövegek közé vettem Vörös Imre 2012. március 8-án megjelent *Államcsínytevők?* című cikkét,¹⁸ illetve a vitának mindvégig alapjául szolgáló „egyszerű többségű helyreállítás” álláspontját végleges változatában tartalmazó *A jogállam helyreállításának kísérlete* című, 2023 áprilisában megjelent kötetet.¹⁹ A források kiválasztását ezen belül főként tartalmi szempontok befolyásolták, így kihagytam a külföldi diskurzus egyébként nagyon is releváns megszólalásait (pl. a Verfassungsblog fórumbejegyzéseit²⁰), mivel a vizsgálatom tárgyát a magyarországi jogállami kultúra képezi. Kimaradtak továbbá azok a jellemzően politikusi megszólalások, amelyek nem tettek hozzá az elképzelésekhez, csak a politikai szereplők pozíciójának vagy programjának világossá tétele érdekében hivatkoztak valamelyik álláspontra. Nem elemeztem a nem írásbeli formában megjelent médiatartalmakat (le nem jegyzett interjúkat, médiavitákat stb.) sem, mert azok általában csak az írásban már bővebben kifejtett álláspontok szélesebb közönséghez való eljuttatását szolgálták, másrészt a reflexiók alapjául is többnyire az írott formában kifejtett vélemények szolgáltak. A fennmaradó írások összegyűjtése így sem volt egyszerű, részben a cikkek hivatkozásláncolatainak követésére, részben a kutatói emlékezetre hagyatkoztam, és valószínűleg még így is maradtak ki a fenti kritériumoknak megfelelő szövegek. A kiválasztott cikkek száma mindazonáltal százhoz közelít.

Az elemzés tehát nem terjed ki sem a politikusok, sem a laikusok jogállami helyreállítással kapcsolatos nézeteire, azonban a későbbiekben ezeket is érdemes lehet kutatás tárgyává tenni, például annak feltárása érdekében, hogy hogyan jutnak el, hatnak, alakulnak át az akadémiai érvek a közbeszéd mindennapi szférájában. Az értelmiség mintaadó, formáló hatása a téma specialitása folytán ebben a kérdésben közvetlenül nyomon követhető lenne.

4. A diskurzuselemzés szempontjai

¹⁷ ELEK István: „A Mindenki Magyarországa Mozgalom hivatása” *Magyar Hang* 2019. február 22., <https://hang.hu/publicisztika/a-mindenki-magyarorszaga-mozgalom-hivatasa-104887>.

¹⁸ VÖRÖS Imre: „Államcsínytevők?” *HVG* 2012. március 8., https://hvg.hu/360/20120308_allamcsinytevok_voros_imre.

¹⁹ FLECK et al. (3. l.j.)

²⁰ A *Verfassungsblog* „Restoring Constitutionalism” rovata, amelyben külföldi és magyar szerzők is kifejtették véleményüket a magyarországi helyreállítás i lehetőségekkel kapcsolatban: <https://verfassungsblog.de/category/debates/restoring-constitutionalism/>.

A fentiek szerint kiválasztott szövegek elemzésében a magától értetődő legfontosabb tartalmi megközelítés az, amit a bevezetőben említett összegző cikkek is alkalmaztak: a vitában kifejtett álláspontok legfontosabb érveinek számbavétele. Meggyőződésem azonban, hogy a vita tanulságainak lehető legjobb hasznosításához jóval több szempont vizsgálata szükséges (hangsúlyozva ismét, hogy az előbb említett cikkektől ez nyilvánvalóan nem volt elvárható, már csak azért sem, mert más volt a céljuk: a vita szerteágazó volta miatt szükségessé vált ad hoc rendszerezés). A vizsgálandó szempontok részben tartalmi, részben formai elemek, az alábbiak szerint.

Az elemzést onnan érdemes indítani, hogy ki milyen tárgyakat érintett, így a kiinduló szempont az, hogy a jogállami helyreállításról vagy az azt követő alkotmányozásról vagy mindkettőről (esetleg a kettőt egynek tételezve) formált véleményt. E körben vizsgálható, hogy ha a megszólaló valamelyik résztémát nem érintette, azt indokolta-e. Ennek akkor lehet jelentősége, ha alappal feltételezhető, hogy a hiányzó téma valójában nem szándékos döntés, hanem helytelen megnevezés következménye (pl. a „feles alkotmányozás” valójában a helyreállításhoz szükséges alkotmánymódosítást, nem pedig a későbbi „eredeti alkotmányozást” takarja). Ezen túlmenően a helyreállítási, alkotmányozási javaslatoknak vagy azok kritikájának minden lényeges elemét illetően érdemes vizsgálni, hogy azokat mely megszólalások érintették és miért, vagy miért nem. Különösen érdekes a nem pontosan definiált kulcsfogalmak használata, így például az, hogy ki mit ért puccs alatt (a jogállamiság 2010 utáni felszámolását vagy az egyszerű többségű helyreállítást, esetleg a Btk. szerinti – korábban erőszakos, most már bármilyen elkövetési módú – magatartást). Ugyanígy közelebb vihet a megértéshez, ha komolyan vesszük az egyes szerzőknek a saját, illetve a szemben álló vélemények képviselőire alkalmazott megnevezéseit. Van, aki például visszautasítja a formalista jelzőt, mivel a pozitivista kategóriát elméleti alapon pontosabbnak tartja, ez pedig felhívja a figyelmet arra, hogy az illető álláspontját a megfelelő elméleti hagyománnyal összhangban kell értelmezni. Más a viszonylag gyakran használt legalista-legitimista dichotómia második tagját a „forradalmi alkotmányozókkal” váltja fel – ez utóbbi utalhat például a másik álláspontjának szűkítő értelmezésére.

A kifejtésbe bevont témák pontos meghatározása után következhet az érvelési minták azonosítása. Első megközelítésben ezek is két nagy téma köré csoportosíthatók, a fennálló helyzetre vonatkozó értékelés (diagnózis) és az ebből következő cselekvés (terápia) érveire. A téma szempontjából legfontosabb vitapontnak a különböző javaslatok mellett és ellen kifejtett igazolási érvek tűnnek, a vita is túlnyomórészt ezekről folyt. E körben fontos tisztázni az egyes szerzők legitimációs felfogását, azaz hogy álláspontjuk szerint milyen elvi és/vagy ténybeli kritériumai vannak az egyes megoldási javaslatok igazolhatóságának. Ide tehát nemcsak a leggyakrabban használt jogelméleti, jogfilozófiai alapelvek tartozhatnak, hanem olyan történelmi analógiák vagy a jelenkori társadalmi-politikai helyzetre vonatkozó értékelések is (pl. a különböző helyreállítási változatok választói, politikusi, jogalkalmazói, EU-s támogatottságára vonatkozó feltételezések, a politikai erők győzelmi arányának, ill. választások utáni együttmaradásának esélyei stb.), valamint a jogi kultúrát formáló hatásokkal kapcsolatos érvek, sőt rendszertipológiai hivatkozások is, amelyek a beszélő szerint igazolásul szolgálnak valamelyik megoldáshoz. A legalitást szintén a legitimációs érvek között indokolt vizsgálni, hiszen valójában az is a „követni érdemesség” egyik összetevője. Az érvelési minták vizsgálatának egyik legfontosabb hozadéka lehet e legitimációs összetevők egymáshoz való viszonyának feltárása, ami – ugyan nem reprezentatív, de a létező mintázatok megjelenítésével informatív – képet ad a hazai jogászai kultúra ezen összetevőjéről. Annak, hogy ismerjük a jogászság felfogását e tekintetben, az esetlegesen újra napirendre kerülő javaslatok megfogalmazásában és a lehetséges kompromisszumok előrelátásában éppúgy jelentősége lehet, mint abban, hogy eloszlassuk azt az általánosító feltételezést, amely egyes érvelések

alapjául is szolgált: hogy a jogász társadalom a beállítódását tekintve homogén volna, egyöntetűen osztozna bizonyos jogelméleti előfeltevésekben. A megoldások melletti érvelés ugyanakkor gyakorlati szempontokat is magába foglalhat, így például a zavargások, a bizonytalan jogi helyzet, a mélyállam fennmaradása, a polgárháború mint következmény említése vagy – ami viszonylag elsikkadt – a jogtechnikai kivitelezhetőség szempontja. Az elméleten túlrá való kitekintés példái voltak azok a módszertani javaslatok is, amelyek egy-egy megoldáshoz kapcsolódtak, így például a visszaélészerű jogalkotás megállapításának dogmatikai nehézségeinek ismertetése. Az érvelések lényegéhez tartoznak azok a források, amelyekre az egyes megszólalók hivatkoztak, pl. hatályos jog, korábbi jog, alkotmánybírói határozatok, jogtudományi munkák, az EU-s intézmények joga és jelentései, elméleti áramlatok, a vita más résztvevőinek megszólalásai, politikai szokások, általános erkölcsi elvek stb. E forrásokra hivatkozások vizsgálata választ adhat arra a kérdésre is, hogy a mai jogász társadalomban valóban a tételes jogi hivatkozások-e a legfontosabbak, vagy határhelyzetekben, válságokban előjönnek-e elfeledettnek vagy irrelevánsnak gondolt „jogforrások”. És teremődnek-e akár új normák a régi tudások és az új helyzet találkozásából. Ez az a pont, ahol a jogállamfogalom „használatba vételének” valódi értelme megmutatkozik.

A diskurzuselemzést arra is érdemes kiterjeszteni, hogy változtak-e az érvek egymás hatására, egyáltalán mennyire vették (pontosan) figyelembe a vita résztvevői egymás érveit, milyen hivatkozási láncolatok alakultak ki. Mindebből nemcsak a reflexió és önreflexió attitűdjeire vonhatók le következtetések, hanem az érvelések csomópontjai és az egyes nézetek legmeghatározóbb képviselői is beazonosíthatók lesznek. Az érvelések pontosságára, elmélyültségére, illetve az egyes források többféle értelmezhetőségére emellett rávilágíthatnak egyes kitüntetetten hivatkozott formulák értelmezései is, mint például a „jogállamot nem lehet a jogállam ellenében megvalósítani”, Radbruch-formula, bírói elmozdíthatatlanság EUB általi megítélésének érve vagy a „feles mozgástér” már említett példája. E legitimációs érvek esetében volt a leggyakoribb az alapul szolgáló források felszínes vagy félreértelmezett használata, miközben mindegyiknek az esetében találunk példát valódi tartalmuk feltárásának igényére és annak megfelelő használatára is. Így más eredményre vezet, ha a Sólyom-alkotmánybírósi jogbiztonsági klauzuláját az adott döntés kontextusából kiragadva, illetve az alkotmánybírósi gyakorlat későbbi változását – és magának Sólyom Lászlónak az ezzel kapcsolatos nyilatkozatát – figyelmen kívül hagyva, vagy ezekre tekintettel alkalmazza valaki. Ugyanígy a Radbruch-formula alkalmazási hatókörének meghatározásakor is más következménye lehet annak, ha csak a szövegből vagy annak egy részéből indulunk ki, illetve ha az egyéb dogmatikai, logikai megfontolásokat és történelmi kontextust is figyelembe vesszük.

És érdemes egy fokkal magasabbra is tekinteni, a diskurzus metaszintjére: reflektáltak-e a résztvevők a vita menetére, szerkezetére, egyáltalán a létjogosultságára. Ez utóbbi különösen érdekes kérdés a véleménynyilvánítási, illetve akadémiai szabadság és az alkotmányos berendezkedés elleni szervezkedés elhatárolását illető vizsgálatban: tudatosan vagy nem, de milyen beállítódások jellemzik ebben az érzékeny telt kérdésben magukat az érintetteket?

5. Az érvelési minták mögött feltárható kulturális alapok

Az előzőekben példaképpen említett szempontok mellett természetesen még számos más tartalmi vagy formai elem is érdemes lehet az elemzésre, azonban a vizsgálódásnak mindvégig olyan szempontokat érdemes választani, amelyek nem önmagukért való hermeneutikai-filológiai bravúrokat, hanem a vizsgálat céljait szolgálják: a vita erényeire és hiányosságaira való rávilágítás mellett az egyes érvek mögött működő képzetek, beállítódások feltárását, ezzel is közelebb kerülve a megértéshez. Legkézenfekvőbbnek e körben a jog- és a

jogállamfelfogásra vonatkozó következtetések levonása látszik (a pozitivista–szubsztancialista spektrumon), megkísérelve azonosítani a hozzászólásokból az adott beállítódás okát, az arra hatással levő forrásokat is, de ugyanilyen érdekes kérdés a jog és a politika elválaszthatóságára, ezen belül a jogrendszer működésére, valamint a jogász, tudósi, értelmiségi szerepfelfogásra vonatkozó értékelések feltárása. Az ellenőrző demokrácia lényegét jelentő monitorozás²¹ például a tudomány jelzéseit is igényelheti, hiszen bizonyos információknak, tudásnak csak annak képviselői vannak birtokában. Hasonló igazolásait adják az értelmiségi szerepvállalásnak az elítelméletek is, bár a részleteket – pl. a szakértői és a politikai szerep határát illetően – jelentős eltérések lehetnek közöttük. Az eltérő szerepfelfogások megmutatkoztak a közjogi vita egyes megszólalásaiban is. Az előbbieken említett érvelési minták mellett – például hogy valaki mennyire ragaszkodik saját érveléséhez, vagy gondolja át érdemben másokét, vagy mellőz releváns felvetéseket – összefügghetnek egyfajta tekintélyelvű beállítódással is, amely csak a széles körben ismert hozzászólók gondolataira reflektál. Különösen ritkának bizonyult az a fajta inherens kritika, amit pl. Sajó András művel, aki a rezsím állítólagos keresztény alapjainak képviselőihez – Szt. Ágostonhoz, Szt. Pálhoz – is visszanyúl, az ő gondolataikkal érvelve a rezsím jogalkotása ellen.²² A társadalommal és a hatalommal kapcsolatos beállítódásokra utalhatnak azok a meggyőződések, amelyek a jog mindenkori szerepével összefüggő megnyilatkozásokból bonthatók ki. Így például különböző látásmódot jelenít meg az, hogy a jog és az azzal kapcsolatos hivatalos szemlélet az uralkodó elit értékeinek intézményesülése-e, vagy egy teljesen zárt rendszer, amely autonóm módon határozza meg önmagát. A megszólalások tükrözhetnek a társadalomba, az intézményekbe vetett bizalmat vagy az ellenkezőjét, például a társadalom alkotmányozásba való érdemi vagy óvatosabb bevonásának, illetve az alkotmányozás valamilyen elite bízásának fokozatai mentén, vagy éppen a zavargásokra, jogkövetésre vonatkozó feltevések bizonyosságában. Stílusos értéke lehet, és így a szentimentális hagyományhoz (illetve újabban az alkotmányos érzelmek tanához) is kapcsolódhat az a talán nem is tudatosan használt eszköz, amelynek révén az egyes megszólalók érzelmeiket társítanak egyes intézményekhez, vagy egyébként igyekeznek plasztikusan kifejezni magukat. A hivatkozott szentimentális előzményt jeleníti meg a London Journal egy 1725. évi száma, amely a „társalkodó stílusú esszé” közösség- és kultúraformáló jelentőségére ekképp hívta fel a figyelmet: „hiszen az eleve társalkodó stílusú esszé maga is társalkodást, művelt csevegést hív elő, ami egyrészt közösségi fórumokat konstituál, másrészt elősegíti a világunkról való közös gondolkodás kialakulását. Ezt az üdvös és széleskörű hatást biztosan hiába várnánk a szószejtől vagy az egyetemi katedrától, a prédikáció vagy az akadémiai előadás műfajától. A jó esszé és a kifinomult társalgás képes megreformálni a modort, ami a morál javulásának és ezzel egy szabadabb és boldogabb emberi állapot elérésének a záloga.”²³ Az alkotmányos érzelmek, azaz a társadalom alkotmányos kérdésekhez kapcsolódó affektív viszonyulásai szintén létező jelenségek, a közvitában való megjelenítésük így szintén elősegítheti a közös alapállásra való ráismerést és a mondanivaló befogadásának készségét.²⁴ Az érzelmi bevonódást segítő, illetve a képzelőerőt mozgósító megfogalmazások számos példáját találjuk a megszólalásokban, majdnem minden szerző használt valamilyen affektív viszonyulást hordozó kifejezést (gonoszság, felelőtlenség, remény, bátorság, megalkuvás, félelem stb.) vagy erős képet saját mondandója érzékletesebbé tételére. Ez utóbbiakra példa Vörös Imre „lopakodó államcsíny”,²⁵ Sajó András „alkotmányos

²¹ JOHN KEANE: *A demokrácia legrövidebb története* (Budapest: Athenaeum 2022) 195–197.

²² SAJÓ András: „A Jogállamiság helyreállítása” *Fundamentum* 2022/1–2. 42., 52.

²³ VAJDA Zoltán: *A szeretet köztársasága* (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó 2017) 22.

²⁴ FEKETE Balázs: „Jog és érzelmek: veszedelmes viszonyok?” in FEKETE Balázs – FLECK Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről* (Budapest: ELTE Eötvös 2015) 273.

²⁵ FARKAS Zoltán: „Vörös Imre jogtudós, egykori alkotmánybíró: Az államcsíny lopakodó módon bekövetkezett” HVG, 2021. június 19.,

feltámadás”,²⁶ Majtényi László „egylépéses sakkozó”,²⁷ illetve Fleck Zoltán „sebészi pontosságú beavatkozás”,²⁸ „az uralkodó jogászi kultúra sivársága”²⁹ kifejezései, vagy éppen Jakab András „jogi atombombája”,³⁰ amelyet Pap András László „alkotmányjogi és jogelméleti nukleáris rakétaként”³¹ vitt tovább. Beszédese az is, mely klasszikus leírásokat „hozták játékba” a vita résztvevői, így például Bibónak az „emberi méltóság forradalmára”,³² a „keskeny ösvényre”³³ vonatkozó gondolatai, Bourdieu-nek a „kevésbé valószínű megvalósítására” vonatkozó elmélete, a Leviatán,³⁴ a „Frankenstate”³⁵ vagy a szintén bibói hazug közjogi rendszer különféle módon megfogalmazott konstrukciói egy-egy elgondolás ma is erős és érvényes metaforáivá, a közjogi helyzet jogi kérdéseken túlmutató voltának kifejezőjévé váltak.

6. Összegzés

A vita valamennyi fenti szegmensének tudományos jellegű értékelésére több elméleti keret egyidejű alkalmazása látszik célravezetőnek: Bourdieu habituselmélete és a jogi mezőről, jogászi kultúráról írt tanulmányának³⁶ egy-egy szempontja, másrészt a jogelméleti tradíciók és a hazai történelmi előzmények hatásainak számbavétele lehet az elemzés fő vezérvonala. A habitus jelentősége abban áll, hogy az érzékelési és értékelési sémáink határozzák meg, hogy egyáltalán felismerjük-e a jogállamiság sérelmét, ha igen, mely elemeiben, hogy milyen anticipációkkal élünk a jövőt illetően, és mindezek függvényében milyen választ adunk a fennálló helyzetre. Bourdieu nyomán emellett érdemes vizsgálni azt az összefüggést is, hogy a jogi szövegek értelmezése mennyiben eszköze a szövegben megbújó szimbolikus rend biztosításának, illetve „a felhatalmazott értelmezők” érvelése a jogi mező törvényszerűségeitől függetlenül is juthat-e arra, hogy a status quo fenntartása az elsődleges cél. Másik oldalról a mezőszabályok megváltoztatására törekvés (jelen esetben a jogállami rendszerváltás) mennyiben a „felforgató” habitus diszpozíciója vagy a válság kényszere. És a különféle habitusok számára hol van a „forradalmi” diszpozíciók aktivizálásának triggerpontja, illetve megtörtént-e minden esetben az egyes álláspontokból fakadó következmények levezetése. A jogelmélet fentiekben már említett egyes kérdései közül kiemelkedik a pozitivista, szubsztancialista és egyéb felfogások forrásainak, értéktételezéseinek, értelmezéseinek és ebből következő cselekvési mintáinak számbavétele, a jog- és társadalomtörténeti előzményekkel való kapcsolatuk feltárása. Az elemzés eredményétől függően megkísérelhető egyfajta „közös minimum” azonosítása, illetve a vitában erre tett kísérletek értékelése. Jelen sorok írója a bevezetőben tett ígérete ellenére itt egy kicsit érvelne a saját álláspontja mellett, a vita teljeskörű áttekintése és értelmezése fényében bontva ki az általa legjobbnak ítélt megoldás fentiek szerinti összefüggéseit.

hvg.hu/360/202124__voros_imre_jogtudos__azalkotmanyossag_helyreallitasarol__lopakodo_allamcsiny.

²⁶ SAJÓ (22. lj.) 2022/1–2. 38.

²⁷ MAJTÉNYI László: „Honderű és honború” *Mozgó Világ* 2021/6. 13.

²⁸ MIKLÓSI Gábor: „Gyors, minimalista, sebészi pontosságú beavatkozás”, 2021. november 29., <https://444.hu/2021/11/29/gyors-minimalista-sebeszi-pontossagu-beavatkozas>.

²⁹ FLECK Zoltán: „Az uralkodó jogászi kultúra sivársága” *Mozgó Világ* 2021/11. 3–12.

³⁰ JAKAB András: „Hibrid rezsimből jogállamba” *Fundamentum* 2022/1–2. 81.

³¹ PAP András László: „A lehetőségek kényszere, a kényszer lehetőségei” *Fundamentum* 2022/1–2. 148.

³² MAJTÉNYI (27. lj.) 14.

³³ KIS (11. lj.) 96.

³⁴ FLECK Zoltán: „Hogyan beszéljünk a jogállamról?” *Élet és Irodalom* 2019/51–52., <https://www.es.hu/cikk/2019-12-19/fleck-zoltan/hogyan-beszeljunk-a-jogallamrol.html>.

³⁵ SAJÓ (22. lj.) 48.

³⁶ Pierre BOURDIEU: „The Force of Law” *The Hastings Law Journal* 1987/5. 814–853.

Mindezen következtetések levonása során azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy bármilyen nagy számú hozzájárulás született is a diskurzusban, a minta semmiképpen sem tekinthető reprezentatívnak, sőt még statikusnak sem. Egyes szereplők felfogása ugyanis maga is változott a diskurzus előrehaladtával, váratlan „megtérések” és elhatárolódások születtek, ami egyúttal alátámasztja a habitus rugalmasságának, a mély meggyőzések válsághelyzetekben való átértékelési képességének bourdieui elméletét. Remélhetőleg az elemzés a reprezentativitás hiánya ellenére is alkalmas lesz azonban arra, hogy képet adjon a jogállami helyreállítással kapcsolatban a mai magyar közgondolkodásban jelen lévő áramlatokról, attitűdökről, a jogállam valódi legitimitásáról, s ezektől nem függetlenül, az esélyeiről.

© Szentes Ágota

MTA Law Working Papers

**Kiadó: Társadalomtudományi Kutatóközpont (MTA Kiválósági
Kutatóhely**

Székhely: 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Felelős szerkesztő: Kecskés Gábor

Szerkesztőség: Hoffmann Tamás, Lux Ágnes, Mezei Kitti

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

E-mail: mta.law-wp@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515